

RADNIČKI POKRET LABINŠTINE 1921—1941. SA ŠIRIM OSVRTOM NA ISTRU.

Znanstveni skup u povodu 60-godišnjice Labinske republike i prošinske bune, Labin—Rabac, 3—4. III 1981.

Povijest Labinštine najuže je vezana uz dvije privredne komponente — uz poljoprivredu i rudarstvo; pored toga, historičari veću pažnju posvećuju i dvjema ličnostima toga kraja — Matiji Vlačiću Iliriku i Giuseppini Martinuzzi. No, i 1921. i 1943. naročito vezuju istraživače s obzirom na prijelome u tim godinama, na temelje koji su tada udareni u okviru NOR-a i socijalističke revolucije.

Labinska republika i prošinska buna 1921. dio su revolucionarnog pokreta jugoslavenskih naroda i narodnosti, a, stjecajem povijesnih okolnosti, i Italije. Ova je, naime, 1918. okupirala i Istru, ne priznajući nadležnost nad tim područjem Državi Srba, Hrvata i Slovenaca (sa sjedištem u Zagrebu), niti Kraljevini Slovenaca, Hrvata i Srba (sa sjedištem u Beogradu). Rapalskim ugovorom 1920. Istra je definitivno pripala Italiji i ostala njezina sve do NOB-e. U međuvremenu, u želji da što prije aktiviraju privredna bogatstva, a naročito da ubrzaju eksploataciju ugljena na kojem je Italija veoma oskudijevala, poslodavci u ugljenokopnom labinsko-raškom bazenu pojačavaju pritisak, koristeći se pri tome državnim organima vlasti i fašističkih grupa koje su sve brojnije i u ovom kraju. Istodobno raste opseg terora državnih organa nad većinom stanovništva — nad Hrvatima, kako bi se Istra što prije pretvorila u talijanski, pacificirani pogranični kraj. Klasni i nacionalni moment u jugoistočnoj Istri poklopio se s odjecima revolucionarnih previranja u ostalim jugoslavenskim zemljama, a i u talijanskim krajevima toliko da je u Proštini došlo do seljačkog oružanog ustanka, a u Labinštini do štrajka koji je uskoro dobio i političke premise, tako da se pretvorio u pravi revolucionarni pokret.

U literaturi su osnovne karakteristike jedne i druge povijesne pojave različito predstavljene i ocjenjivane. Što se tiče Labinske republike, o njoj se u našoj javnosti, osobito poslije rata, dosta piše, ali češće s publicističkog stajališta. Znanstvenih ocjena ima malo — borba seljaka Proštine monografski je obrađena u knjigama Ferde Čulinovića, »Revolucionarni pokret u Istri 1921«, Zagreb 1951, i Miroslava Bertoše, »Proština 1921. Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre«, Pula 1972; labinski pokret rudara obrađen je u spomenutoj Čulinovićevoj knjizi, a pokušalo se to učiniti i u zbornicima »Labinska republika 1921. godine«, Rijeka 1972, i »Radnički pokret i NOB općine Labin«, Rijeka 1980. Prva knjiga, djelomični rezultat simpozija koji je 1971. održan u Rapcu, prevedena je i na talijanski jezik, a na njemu je objavljena i knjiga G. Scottija — L. Giuricina, »La Repubblica di Albona e il movimento dell'occupazione delle fabbriche in Italia«, Rovinj 1971.

Iako su o tim pokretima poznate mnoge činjenice, smatra se da niz pojava nije još dotaknut niti obrađen ili, pak, da nije znanstveno i stručno istražen kako treba. I to je bio jedan od motiva društveno-političke zajednice da potakne još jedan znanstveni skup u Rapcu, u povodu 60-godišnjice povijesnih događaja na Labinštini i Proštini pod naslovom: »Radnički pokret Labinštine 1921—1941. sa širim osvrtom na Istru«. Simpozij je održan 3. i 4. III 1981, u organizaciji Radničkog sveučilišta odnosno Narodnog muzeja Labin, a u suradnji s Arhivom Hrvatske, Zagreb, Centrom za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Rijeke, Centro di ricerche, Rovinj, Historijskim arhivom, Pazin, Historijskim arhivom, Rijeka, Institutom za savremenu istoriju, Beograd, Institutom za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Trst, Zavodom za povijesne i društvene znanosti Istraživačkog centra JAZU, Rijeka, Katedrom Čakavskog sabora, Pazin, Muzejem narodne revolucije Istra, Pula, i Muzejem revolucije, Rijeka.

Cjelokupna manifestacija je zapravo započela s proslavom općinskog praznika i Dana rudara SRH; manifestaciju je koordinirao Odbor za proslavu na čelu s Milkom Planinc, predsjednicom CK SKH, i Izvršni odbor, na čelu s Josipom Hrvatinom, izvršnim sekretarom CK SKH. Odbor za organizaciju znanstveno-stručnog skupa sačinjavali su H. Buršić iz Pule, P. Strčić iz Zagreba, J. Faraguna, A. Verbanac i T. Vorano iz Labina, koji su i predsjedavali njegovim radom, uz pomoć predstavnika suorganizatora. Skup je otvorio H. Buršić, direktor Muzeja narodne revolucije Istre u Puli, sudionike su pozdravili A. Dobrić, predsjednik Skupštine općine Labin, i dr. Elio Apih, profesor Filozofskog fakulteta u Trstu, a o ciljevima i zadacima simpozija govorio je T. Vorano, direktor Narodnog muzeja u Labinu.

Uvodno izlaganje dala je mr. Ema Derossi-Bjelajac, potpredsjednica Sabora SRH; naročito je naglasila kontinuitet revolucionarnih zbivanja na Labinštini, povezala je značenje i karakter god. 1921. i 1943, ukazala na potrebu dalje valorizacije svih zbivanja vezanih za Labinsku republiku te potrebu proučavanja poslijeratnih samoupravnih socijalističkih iskustava.

Vlado Oštrić, Labinština u istarskom radničkom pokretu 19. i početkom 20. stoljeća, konstatirao je da danas već ima dosta objavljenog materijala o problematici o kojoj referira; naročito su zanimljive statističke usporedbe privrednog, demografskog i drugog razvoja u ovom dijelu Istre koje je iznio referent. Branko Đukić, Labinska republika u savremenoj jugoslovenskoj historiografiji, konstatirao je vrlo kritički da tome revolucionarnom pokretu općejugoslavenskog i općetalijanskog značaja i značenja pridaje se u našoj literaturi relativno mala pažnja, iako su o njemu već objavljene neke korisne edicije i više posebnih radova u kojima se taj pokret obrađuje ili spominje; zanimljivo je da se ne spominje u Prosvetinoj »Istoriji Jugoslavije«, »Pregledu SKJ«, »Maloj enciklopediji«, itd., da se u najnovijem Petranovićevu djelu govori o tom pokretu kao o sovjetskoj republici i dr. Nema je ni u djelima o samoupravljanju ni u edicijama vojnog karaktera. Prema referentu, površnost u pristupu ili nespominjanje Republike proizlazi iz zanemari- vanja činjenice da je Istra bila samo okupirana zemlja; naši pisci uzimaju u obzir proučavanje samo radničkog pokreta na teritoriju tadašnje Kraljevine SHS odnosno Jugoslavije. — Enes Milak, Odjek zbivanja Labinske republike

na radnički pokret Italije i Jugoslavije, zaključio je da su opća zbivanja u revolucionarnim tokovima tih zemalja onemogućila pomoć rudarima u južnoj Istri; on smatra da se u ideji o sovjetskoj republici krije također nišao da će se riješiti i nacionalno pitanje u Istri. Zanimljivo je iznošenje slabo poznatog podatka o težnjama za nekom autonomnom »Primorskom republikom« u ovim stranama u to doba. — Mr Renato Martinčić i Tulio V or a n o dali su sustavni pregled štrajkova labinskih rudara, počev od prvog — po njima — poznatoga u 80-im godinama do 1921; dali su i više podataka iz arhivske građe koji do sada nisu bili poznati. Referat »Radnička potporno bolesnička društva i javne zdravstvene ustanove u Labinštini u drugoj polovini 19. stoljeća« Lucijana Mohorovića iznosi do sada vrlo slabo poznate socijalne prilike poljoprivredno-radničkog svijeta u ovom kraju. U njemu su izložene dvije faze u životu stanovnika — prije i poslije kraja 60-ih godina. Važno je istaknuti da su druge evropske zemlje prije Habsburške Monarhije povele neku brigu o životu radništva, dok je Beč, npr., tek 1884. odredio da u rudnicima ne smiju raditi djeca ispod 14 godina (od 12—16 godina života djeca su radila 12 sati dnevno). — Elio A p i h, Istarska poljoprivreda u 19. stoljeću, izvijestio je kako nedaće i spori razvoj, u tada modernom smislu riječi, u znatnoj mjeri utječu na regrutaciju proletera u radničkim centrima Trstu, Puli i Rijeci, te u rudarskom labinsko-raškom bazenu. — Boris G o m b a č, Migracija istarskog stanovništva u Trst u razdoblju 1900—1918, upozorio je da se ta pojava mora vezati uz opće tendencije ubrzanijeg industrijskog razvoja ovoga grada, centra cijele austrijske pokrajine na sjevernom Jadranu; dakako, ta migracija imala je snažan slovenski, a donekle i hrvatski karakter, naročito među »donjim« dijelovima tadašnjeg društva. — Ljiljana T r a m p u ž, Osnivanje JSDS u Istri, istakla je kompleksnost prilika i situacije u trenucima kada Jugoslavenska socijaldemokratska stranka Istre stupa na pozornicu, u doba koje je bremenito problemima klasnog i nacionalnog karaktera. — Marino B u d i c i n, umjesto najavljenog referata o historijatu i djelatnosti Socijalističke partije u Istri, ukazao je na napise o radničkom i socijalističkom pokretu Labina 1900—1907. u socijalističkim listovima »Il Lavoratore« i »Il Proletario« (La terra d'Istria, od 1905). — I Luciano G i u r i c i n je iznio sliku radničkog pokreta Labinštine od 1921. do 1925. prema listu »Il Lavoratore« koji je 1921. prešao na stranu komunista. Ti tekstovi su u nas manje poznati, a oba referata ušla su djelomice i u analizu i ocjenu pojedinih članaka. — Mirko J u r k i ć, Neki pravni aspekti optužnice i presude labinskim rudarima na procesu u Puli 1921. godine, dao je cjelovitiju pravnu sliku optužnice koju je bio objavio J. Jelinčić. — Michael S o b o l e v s k i nije održao referat pod naslovom »Radnički pokret Labinštine u listu Delo«, s obrazloženjem da nije našao podataka. — Jakov J e l i n č i ć, Pregled arhivske građe u pazinskom arhivu koja se odnosi na područje Labinštine za razdoblje 1918—1921, upozorio je na dragocjene izvore (neobično brojne — čak 300 dužinskih metara građe odnosi se djelomice ili u cjelini na Labinštinu, od srednjeg vijeka do najnovijeg doba, pa je, po tome, Labinština najzastupljenija u Historijskom arhivu u Pazinu) koje, na žalost, jugoslavenski historičari i drugi istraživači jedva dodiruju (iz referentova izlaganja zapravo proizlazi kritika: »prežvakavaju« se i »interpretiraju« uglavnom poznate stvari). Činjenica jest da taj materijal u zadnjim godinama

uglavnom obrađuju talijanski istraživači. Pri tom je referent otkrio i vrlo važne podatke, npr. da su rudari već 1861. pismeno tražili povećanje plaća, a 1876. spominju se i neredi, pa je to zapravo i prvi za sada poznati, spomen, vjerojatno, štrajka; do sada je kao prvi štrajk bio poznat onaj s kraja 80-ih godina. — Antonio Miculian, Neke istaknute ličnosti radničkog pokreta Labinštine, istaknuo je u prvi plan život i rad P. Bučića, vođe Federacije rudara dugi niz godina za austrijske vladavine, M. Verbanca Tomažića, jednog od vođa rudara i Republike, koji je apostrofiran na sudu u Puli kao komandant »crvenih straža«, D. Bičića, prema tradiciji potpredsjednika Federacije rudara u doba Republike, te J. Verbanca Ladinca, A. Zupičića, J. Milevoja Meta, M. Licula Falora, M. M. Licula Falora i G. Štembergera, koji su bili sudionici radničkog pokreta Labinštine, odnosno Italije, Jugoslavije i drugih zemalja. — U referatu »Lelio Zustovich i KPI Labinštine« Petar Strčić je prvi u nas posvetio cjelovitu pažnju (do 1941) rukovodiocu Socijalističke stranke Italije

Komunističke partije Italije Labinštine (a povremeno i južne Istre) od 1919. do 1943. — Daniela Milotti, Prilog povijesti istarske poljoprivrede između 1918. godine i velike krize (umjesto najavljenog saopćenja »Privredna kretanja u Istri 1921—1941), istakla je niz problema vezanih uz fašističko prestrukturiranje države, a time i gospodarstva ovog pograničnog područja. Kao što je poznato, privredni razvoj je veoma oscilirao, uglavnom na štetu pučanstva, onako kako je fašizam rastao i pretvarao zemlju u snažan poligon za izazivanje drugog svjetskog rata. — Anna Millo, Rudarstvo u Istri između dva rata, iznijela je naročito poslovanje »Anonimnog ugljenokopnog društva Raša« od 1930—1940; s nizom izvornih i drugih podataka utvrdila je interes države za istarski ugljen. — Annamari Vinci, obrađujući Položaj radnika i organizaciju rada u Raši, detaljizira prethodni referat. U referatu su, između ostalog, izneseni podaci koji se odnose na zaposlenost radnika, kretanje zarada, uvođenje mehanizacije, uvjete života, zdravstvene, pravne, financijske uvjete, pritisak poslodavaca i fašista, itd. — Ottavio Paoletić i Bruno Flego, Crveno dvogodište u Puli (1920—1921), upozorili su na naglo privredno opadanje Istre nakon okupacije 1918. od strane talijanske vojske (npr., Pula je od 46.000 stanovnika pala na svega 10.000), a s time u vezi i na situaciju u revolucionarnom pokretu, struje u njemu, politiku vlasti prema Hrvatima, jačanje fašističkih grupa, početke i snagu KP Italije. — Herman Buršić, Provale partijskih organizacija u Istri između dva rata, sažeto je referirao o svojim istraživanjima, od kojih je neke rezultate već prije objavio. Italija se počela ubrzano služiti i fašističkim grupama u progonima revolucionarnih i slavenskih nepoćudnih elemenata, a u doba Mussolinijeve vladavine režim se tako temeljito obračunavao s članovima KP Italije da ova nikako nije mogla razviti neku jaču djelatnost. Ipak, već sama učestalost provala, kako autor ističe, svjedoči o činjenici da su revolucionarne a pogotovo komunističke zaslade bile čvrste (npr., treba upozoriti na to da je pred Specijalnim sudom odgovaralo i pred njim od talijanskih državljana u prosjeku osuđeno najviše stanovnika baš iz tadašnje Julijske krajine). — Lorena Vanello, Razmišljanja o istarskoj poljoprivrednoj stvarnosti u osvit 30-ih godina, konstatala je da je selo stradalo ne samo zbog prvoga svjetskog rata i njegovih posljedica već i zbog brzih i nasilnih promjena koje su izazvane uvođenjem talijanskih zakona, te zbog kidanja dotadašnjih privrednih tokova i veza prema istoku i sjeveru;

vlasti su, bez obzira na privredne nedaće, provodile oštru poreznu politiku i denacionalizaciju, uništavanje slovenskih poljoprivrednih udruženja, itd. Istarsko selo, a time i poljoprivreda, ulazilo je u 30. godine u stanju teške krize, što je osobito pogadalo slavensko stanovništvo. — *Silva Bon Gherrardi*, Struktura fašističkog režima u Istri, obradila je temu kojoj naši historičari vrlo rijetko ili nikako ne obraćaju pažnju. Još uvijek nemamo na našim jezicima objavljenih tekstova koji bi govorili o administrativnom, upravnom, pravnom poretku u tadašnjoj Istri, a nepoznata nam je i organizacija fašističke stranke i režima. Referentica je dala pregled ustrojstva fašističkog režima od 1925. do 1933, tj. u periodu njegova učvršćenja, na temelju arhivskih podataka, ali se tek u manjem obimu koristila i literaturom; reljefno je ocrtala opće i lokalne interese fašizma u ovom kraju. — *Luciano Giuricin*, Zdravstvene prilike rudara 30-ih godina ovog stoljeća, izradio je svoj referat uglavnom na temelju slabo poznatog teksta »Patologija rudarskog rada — zapažanja u bazenu Raša«, čiji je autor Mario Diana (objavljen je 1938. u Padovi); rad toga liječnika zapravo je indirektna optužnica fašističkog režima i talijanskog kapitala zbog nemarnog odnosa prema rudarskom svijetu, počev od nezdravih stambenih do loših radnih i zdravstvenih prilika. Diana tvrdi da je po nesrećama raški rudnik jedan od najnesigurnijih i najopasnijih u Evropi. — *Davor Mandić* je iznio podatke o »Labinštini između dva rata u istarskoj štampi« — vrlo bogatom izvoru podataka, kako proizlazi iz referata, ali gotovo u potpunosti neiskorištenom. — Sličan pristup imao je i *Tone Crnobori*, tražeći podatke o »Kretanjima u školstvu u Istri između dva svjetska rata prema listovima 'L'Azione' i 'Corriere istriano'«; kao što je poznato, već je tzv. demokratska i liberalna Kraljevina Italija dopustila fašističkim grupama da preuzmu inicijativu u kontroli nad prosvjetnim životom Istre, ponajprije uništavajući hrvatske i slovenske škole, te fašizirajući mladež i snižavajući do tada dostignutu kvalitetu nastave. — *Bruno Flego* i *Ottavio Paoletić*, dva su publicista koji mnogo i stalno zadužuju našu historiografiju; u referatu »Istarska antifašistička emigracija i španjolski građanski rat 1936—1939. s posebnim osvrtom na južnu Istru« rezimirali su svoja dugogodišnja i opsežna istraživanja, uglavnom u Italiji, i još jednom otkrili dragocjene podatke vezane i za radnički pokret Istre, Rijeke i susjednih krajeva. Zahvaljujući njima mnogostruko se povećao čak i broj španjolskih boraca za koje nismo ni znali da su postojali, borili se i ginuli.

U diskusiji su *B. Flego*, *K. Hrvatin*, *O. Paoletić*, *L. Giuricin*, *V. Oštrić*, *S. Cvetković*, *L. Mohorović*, *P. Strčić* i *T. Vorano* upozorili na niz još uvijek nerazjašnjenih problema iz povijesti radničkog i antifašističkog pokreta u Istri između dva svjetska rata.

Skup u Labinu dao je novi i velik doprinos našem znanju o povijesti radničkog pokreta Labinštine od 1921. do 1941, odnosno poluotoka u cjelini. Referenti i diskutanti iz Labina, Pule, Rovinja, Pazina, Rijeke, Ljubljane, Zagreba, Beograda i Trsta dali su neočekivano velik broj novih podataka i ocjena; gotovo svi referati izrađeni su na temelju neobjavljene arhivske građe iz naših i stranih spremišta, a iskorištena je i literatura koja u nas ne samo što se uglavnom ne obrađuje, već se i ne spominje. Osim toga, i neki poznati podaci sada su u interpretaciji referenata i diskutantata zazvučali sasvim novim tonovima. Zanimljivo je da je Narodni muzej Radničkog sveučilišta u

Labinu organizirao takav jedan veliki znanstveno-stručni skup (samo jedan referent nije održao referat), da se po sadržaju, organizaciji i kvaliteti to savjetovanje ni po čemu ne razlikuje od drugih, sličnih simpozija koje organiziraju naše ugledne znanstvene i stručne organizacije i institucije što se profesionalno bave istraživanjem i proučavanjem radničkog pokreta i NOB-e. Revidirane su i ocjene nekih ličnosti i događaja, analizirano je više pojava i događaja; historičari iz Jugoslavje i Italije skladno su iznijeli rezultate svojih istraživanja i razmišljanja koja, između ostalog, govore da Republiku treba gledati i kao svojevrsni vrh u »vertikali« dotadašnjeg razvoja radničkog pokreta, ali i kao značajnu točku u »horizontali« takvih revolucionarnih pokreta u Italiji i Jugoslaviji (V. Oštrić). Ukratko, simpozij u Labinu ide u red vrlo uspješnih manifestacija, čiji će rezultati, naročito kada budu objavljeni u posebnome zborniku, sigurno biti od trajnije vrijednosti ili će na plodan način potaknuti dalja istraživanja.

Petar Strčić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Ivan KAMPUŠ
Bernard STULLI
Jaroslav ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Jaroslav ŠIDAK

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva: Savez povijesnih društava Hrvatske,
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Pretpiate i narudžbe šalžite na adresu: Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb,
Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 500 din.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad
SRH — VII.

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — rujan, 1982.